

АПОКАЛІПТИЧНІ ПРОРОЦТВА ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЕПОХИ В РОМАНІ-ЕСЕЇ ЄВГЕНА ПАШКОВСЬКОГО «ЩОДЕННИЙ ЖЕЗЛ»

Роман-есеї Євгена Пашковського «Щоденний жезл» – це своєрідна художня реалізація накопиченого десятками років поневірянь і нехтувань загальнонародного болю України. Трагічні сторінки історії й сьогодення нашої держави, що, на жаль, зринають у пам'яті пересічного українця набагато частіше, ніж будь-які позитивні асоціації щодо власної країни, творять змістове тло роману, надаючи тексту щемливої актуальності навіть сьогодні (роман вперше побачив світ ще 1997 року).

Варто відзначити специфічність жанру твору – роман-есеї, означення якого письменник виносить у заголовок тексту, декларуючи той факт, що провідну й основоположну роль у «Щоденному жезлі» безумовно відіграє автор: його суб'єктивна світоглядна позиція, спогади й непохитні переконання, надії й страхи, його чітко сформована громадянська позиція та комплекс морально-етичних засад. Н. Зборовська зазначає: «Подібно до того, як Пашковський у попередніх творах остаточно поламав сюжет, перетворивши романну структуру на безкінечний епос пам'яті (правда, зберігши при цьому традиційне поняття про героїв твору), то тут він деформував саму суто художню специфіку через тотальну прямолінійність та публіцистичність» [1, с. 156]. Автор відчувається в кожному слові й реченні, тож читачеві залишається лише погоджуватися або не погоджуватися із прочитаним, однак ігнорувати думку творця тексту навряд чи вдасться.

Виразною ознакою роману стає настрій, котрим пронизана кожна сторінка тексту. Палітра емоцій, використаних Пашковським, досить різноманітна, однак позбавлена світлих, позитивних барв. Оповідач проводить читача лабіринтами тексту, сповнених болем, неспокоєм, гострим сарказмом, відкритою ненавистю. Загальним тоном всього роману слугує мінорний мотив смутку, трагічного занепаду, неминучого фатуму й навіть прокляття, що тяжіє над українською нацією. Безнадія, безсила озлобленість і

передчуття неминучого кінця – це передвісники апокаліпсису, до якого нестримно прямує Україна.

Причини такого катастрофічного поступу різноманітні: серед них як одвічно українські суспільні (наслідки аварії на ЧАЕС; залежність від інших держав, зокрема підвладність Європі; радянська влада та загальне спустошення, до якого призвела її діяльність на території України; неспроможність сучасної влади створити справді правову державу, кожен громадянин якої відчуватиме себе захищеним і впевненим у завтрашньому дні), так і духовні (людська самотність, втрата життєвих орієнтирів, відірваність від національної традиції, нівеляція моральних цінностей). Про індивідуальний авторський погляд на деякі з них варто поговорити докладніше.

Чорнобиль – непереборний біль українського народу. У «Щоденному жезлі» 26 квітня 1986 року стало своєрідною точкою, в якій зійшлися «час до» й «час після». На думку А. Соколової, «чорнобильське буття стає центральною метафорою «скону нашого віку». Весь художній світ твору пронизаний трагічним пафосом апокаліптичного завершення постчорнобильської епохи» [5, с. 57]. Письменник констатує, що «гама-відчай» докорінно змінив буття всього світу, «апофеоз комунгробіля» створив нову дійсність і новий час, минуле ж залишилось без відповідей. Шукає їх оповідач у глибинах своєї пам'яті, повертаючись у дитинство, аналізуючи історичний спадок свого народу й те, що стало з нацією після чорнобильського лиха. Щоправда, зміни відбулися й з ним особисто – «чорнобопешість» накладає ще одну зморшку на авторське чоло: «...ти прокинувся, заправляєш радіоактивну постіль, вибрав позавчорашній радіоактивний попіл з піддувала, начистив радіоактивної картоплі, і, поки кипить, гортаєш свої радіоактивні романи, складаєш радіоактивний архів на столі, ... слухаєш по брехунові своїх володарів, *дикутатів*, що дорікають тобі з ефіру відсутністю в нас серйозної літератури, ... ти минаєш тінь саркофага, далі дописуєш радіоактивні сторінки, без жодного задуму когось розсовістити чи здивувати» [3, с. 47].

Тема Чорнобиля, як і будь-яких інших глобальних катастроф, досить часто супроводжується апокаліптичними візіями, адже масштаби лиха неодмінно змушують замислитися над цінністю світу, в якому живемо, над швидкоплинністю

людського життя й страхом перед всесиллям смерті. Та Є. Пашковський не задовольняється банальним філософствуванням з цього приводу. Він обурений безкарністю винуватців трагедії, що переконали мільйони в безпечності «мирного атому», а згодом цілу націю залишили конати під радіоактивним сонцем. Їх автор знаходить як серед радянського керівництва, так і поза ним, маючи на увазі «погіршений зір» Європи в цій ситуації, завдяки чому український народ змушений «труїти пацюччя бульйоном з кісток, молоко пити наперстками, рятуватися клізмами, відрами хлистати зелений чай, боятися перепадів настрою і пов'язаного з цим алкоголізму, знаркочення, суїциду, обминати сонячні пляжі, щоранку слухати, на скільки поменшало в крові клітин-кілерів, що мали б знищувати мутаційні клітини, не дивитися в дзеркало, не думати про щитовидну, не дихати на повні легені...» [3, с. 50-51].

Тут варто зауважити думку Р. Харчук, яка вважає авторську позицію дещо дискусійною: «Взагалі, як на мене, з Чорнобилем має розібратися передусім саме українське суспільство, а не Європа чи США. І рахунок у справі Чорнобиля (самої катастрофи, а не закриття станції) виставляти потрібно, звичайно ж, не Європі, яку Пашковський розчерком пера поміщає за колючий дріт, а Росії як правонаступниці ССРСР» [6, с. 57].

Гнів та обурення керують оповідачем, коли мова йде про зв'язок чорнобильської трагедії та влади, а ще більше – коли через десятиліття бачить наслідки катастрофи, що залишили відбиток не лише на здоров'ї нації, а й змінили менталітет українця. Як зауважує А. Соколова, «апокаліпсис настав у мить вибуху в Чорнобилі, і лише ті, хто його пережив, здатні це зрозуміти. Відтоді можна провадити розмову хіба що про тривання, сенс якого – в очікуванні кінця» [5, с. 56]. Отже, кризь призму суб'єктивного емоційного ставлення автор вдається до осмислення трагічних наслідків катастрофи на ЧАЕС.

Постчорнобильський час стає для оповідача моментом переосмислення минулого й сучасності. У розлогіх монологів-сповідях Пашковський висловлює власне ставлення до сучасної України, до влади взагалі, звинувачує та засуджує тих, хто, на його переконання, причетний до руйнації фізичного та духовного світу нового українця. «Здавалося б, покоління,

котре волею долі, – заступницьким видихом мільйонів забитих, – уникло погібелі в промерзлих бараках, мусило б суворіше йти сьогодні, та в останній підступності непогребний час накликав знесилля і зненависть до незримої, як душа, ціни в навіки зціпленому, протягнутому до нас кулаці убитого» [3, с. 19]. Письменника дивує той факт, що трагічна історія боротьби за свободу нікого не навчила її по-справжньому цінувати. Натомість, прагнення незалежності напрочуд швидко вироджується в безкарність і вседозволеність, свавілля «падлітиків» вже не викликає обурення, а сприймається як належне, згадка ж про одвічні моральні цінності й світоглядні духовні орієнтири «стає такою ж непристойністю, як розтлін неповнолітніх» [3].

Цікаво, що Європа в романі не є втіленням демократії та правового суспільства, як прийнято вважати сьогодні, а постає каталізатором занепаду, символом початку «третьої світової». На думку автора, саме європейська політична спрямованість «одбирає розум, як в окремих парламентарів, так і в цілих асамблей, відмовляє в статусі екологічного лиха, примушує дбати про побіжне, приборкувати конфлікти, додушувати страйки, вводити єдину євробейську валюту, морочити оптимістичними нісенітницями» [3, с. 25]. У світі «дивократії» об'єктивно мисляча людина зникає під гнітом бюрократів, чиновників, під тиском влади грошей і панібратських домовленостей, не спроможна існувати в цій «по шию загрузлій в магматичних гноях державні, в знелюдненій зникраїні, зникаючій, як смертезна, смрадом роздута, булька» [3, с. 22].

Письменник з жалем констатує: в той час, коли політики займались демократичною «розблудовою» держави, відновлюючи її культуру та духовність, суспільство все глибше поринало у вир дешевої мас-культури, алкоголізму, розпусти, «зчоловіченого жіноцтва» й «збабілих чоловіків», втрачаючи свою ментальну ідентичність, здавна закладені в національному кодї моральні й духовні основи. Україна в романі постає жертвою політичних інтриг і змов, а український народ – одуреним та обікраденим. Пашковський відзначає, що тоді, коли недоля змушує українців оббивати пороги посольств в надії на краще життя за кордоном, жоден з європейських туристів або політиків, який вихваляє здобутки демократії на нашій землі, не змінить свій паспорт на український. Думки

автора в цьому напрямку іноді набувають не лише гострого осуду, а й викривального пафосу, запевітного прагнення жорстокої розправи над «гнобителями»: «Поки виношу попіл на вулицю і думаю про батьків, яким все обіцяють підвести газ від лінії, що через наші городи тече до милих, пухкеньких, євгробейських природолюбів, заклопотаних долею хуторної звірини, поки зима перетворює пустелю в подобизну закиданої манною оази, моровиця апатії, праматері самогубств, здається, притихла і я згадую про час, коли всенька *євгроба* опиниться за колючим дротом, там, де немає людського співчуття, все зворохоблене, хворобливе, і відсутність любові і змоги допомогти означатиме смерть» [3, с. 49]. Автор упевнений, що не за горами той час, коли вгодовані європейські народи шукатимуть собі притулку так само, як понівечена українська нація, не спроможні подолати наслідки власної згубної діяльності. Такою, на думку письменника, має бути закономірна розплата за злочини проти людства загалом і його народу зокрема.

Щоправда, як слушно підкреслює Р. Харчук, винуватців українських нещасть слід шукати не лише з-поміж послідовників європейського політичного курсу, але й відзначити агресивний вплив Росії, котра, очевидно, не збиралася здавати свої владні позиції щодо України. «Парадоксально, але в романі «Щоденний жезл» Росії взагалі не існує: ані як географічної реалії, ані як психологічної проблеми» [6, с. 57].

Осмислюючи діяльність влади на території України в різні часи, Пашковський приходить до висновку, що і «тоталітарна машина» радянської влади (злочини якої так і залишились безкарними), і політичні сили, що прийшли їй на зміну, не змогли змінити долю держави на краще, а лише призвели до того, що новий час перетворюється на безчасся, адже відсутність прогресивного поступу все глибше затягує постчорнобильське суспільство в апокаліптичну безодню.

Відзначимо, що, піддаючи нищівній критиці як минуле, так і сучасне України, автор, однак, не пропонує власного шляху виходу з духовної кризи. У безапеляційному осуджуючому тоні письменник говорить про здобутки цивілізації, звинувачує Європу, чий згубний вплив на українське суспільство, на його думку, важко переоцінити. Та

ми схилиємось до висновку про те, що подібну оцінку Пашковський формує не стільки з об'єктивних реалій і міркувань, скільки з позиції «запеклого біблійця і традиціоналіста» [1] в усьому, що стосується навколишнього світу.

Аналізуючи апокаліптичні візії Є. Пашковського, відзначимо, що особливу увагу автор приділяє критиці сучасного стану українського суспільства, а особливо – його морального зубожіння, відірваності від національного коріння: «...що тутай сталося з людиною? народ тут по-своєму добрий, розмножується, попиває, мре, геть начисто все забувши – і голодовки, і комунізм, і методично, впритул, прострелені черепи в пересипаних вапном могилах, – він перетерпів всі межі болю і, знепритомнівши, дозволив одурювати себе довік» [3, с. 64]. Така суспільна апатія, добровільне підкорення владі, що, за Пашковським, є наслідками вседозволеності нового світу, зрештою призведуть до повного виродження нації, загибелі цілого народу. Н. Зборовська зауважує: «Явивши очевидні картини дегенерації людини, світ, на думку письменника, показав наочно, як людина втрачає кращі природні риси в умовах «комфортабельної цивілізованості», як людство позбувається чуттєвості, співчуття, любови» [1, с. 157]. Так, втрата морально-етичних цінностей, духовна деградація українського суспільства стає очевидною тенденцією і, що найгірше, з часу написання роману ситуація лише погіршується. Щоправда, подібний висновок сьогодні ми можемо зробити не лише щодо України, але й говорячи про більш «цивілізовані» європейські держави, що дозволяє зарахувати цю проблему до глобальних і всесвітніх.

Письменник у «Щоденному жезлі» розмірковує над тим, чому для одних (безумовно, йдеться про меншість) історія пережитих бід, катастроф екологічних та економічних, зміни влад, кожна з яких несла українському народу тільки нові випробування, стає стимулом для глибшого аналізу навколишньої дійсності, акумулює прагнення розібратися, знайти причини, подолати руїну й, покаявшись, одержати перемогу над абсурдністю світу, пізнавши себе, а в інших «розпалює всезнаючий, гадючим поблиск розуму, все віру в себе, у правильність свого способу існування, роз'яtringє самовкоханість, яка жалить люто ненавистю спроби навернення

і згублює зловірних невірою в найгірше» [3, с. 47]. Пристосуванство і сліпа покора, відступ від своїх національних традицій – ось що викликає найбільший спротив у душі оповідача.

Як зазначалося вище, завдяки специфіці жанру «Щоденного жезлу» художнє тло роману перетворюється на своєрідну сповідь-спогад, сповідь-пересторогу, пророцтво, сповнене апокаліптичних передчуттів. «Ця книжка „про землю з незгойною тугою безвір'я і звірства” є апокаліптичним знаком у кінцесвітньому безчассі, знаком, який пророкує долю людства ХХІ ст. і радить йому схаменутися» [4, с. 61]. Письменник постає перед читачем пророком, месією, покликання котрого – вказати людству на помилки та закликати до спокути гріхів. А. Соколова зауважує: «Поруч з есхатологічними та месіанськими пророцтвами, що є дуже важливими для християнства, особливе місце належить жанрам викривальних промов, послань, провіщень про біди, плачі тощо. Саме дух профетизму в романі-есеї «Щоденний жезл» оприявнює пророка нашого часу» [5, с. 58].

Тема пророцтв у «Щоденному жезлі» тісно пов'язана з образом смерті, що, на думку автора, вже стала для сучасників буденним явищем і навіть «слово смерть давно вмерло». Але письменник пророкує, що кара за скоєні безчинства знайде кожного і настане час, коли «смерть зачерпне шоломом із полинових рик і влаштує таке, що терористи вийдуть з підпілля й запросяться на постійні горщики в дитсадок, ультраправі смертикали прийматимуть морквяний сік, лідери сепаратизму ховатимуться по будинках престарілих; геройства, обов'язки, страхи таємних поліцій і служб стануть безглуздими байками; всі, як в останній день, зненацька захочуть життя, та доля, що стільки бачила й терпіла глум, вставить межі очі сірники і змусить узріти годину, від якої вони так ховались» [3, с. 49-50]. Засудження тотального гріхопадіння, порушення законів Божих, осмислення наслідків трагічних катастроф, котрих мали б запобігти, в романі реалізується в проклятті, що гнітючою хмарою тяжіє над «цивілізованим» світом і веде його до апокаліпсису.

Таким постає центральний у романі образ пророка-митця, який тонко відчуває біль навколишнього світу й, наділений силою вищого знання, словом-жезлом веде щоденну боротьбу

за спасіння людських душ. Образ жезла, що наділений символічним маскулінним змістом, на думку Н. Зборовської, «втілює переконливість і міць. Отож «щоденним жезлом» письменник мислить власну творчість, чий дух призначається для цивілізованого «несвіту»» як пробуджуюча і надихаюча сила. Тому тема дитинної природної беззахисності перед жорстоким цивілізованим (дорослим!) світом поєднується з темою сили, започаткованої у романтичній метафорі поета-пророка» [1, с. 156]. Для Пашковського бути письменником «в епоху мерців» – надскладна, але почесна місія, тому що саме майстер слова «здатен помислити й доповісти про кращі ліки» [3], лише він наділений силою допомогти агонізуючому суспільству.

Говорячи про письменницьку працю, автор згадує про переслідування й заборони, які в різні часи довелося пережити українським митцям (тут оповідач знову звертає увагу на Європу, котрій політика ідеологічних гонінь на літератора не притаманна). Сучасний літературний процес, хоч і звільнений від ярма комуністичної цензури, та все ж недосконалий, обездуховлений, спотворений цивілізованою «*тьмократією*». Ця література, за Пашковським, не виконує своєї аксіологічної, метафізичної ролі – відкрити людині шлях до духовного «прозоріння», каяття й спокути, адже, як відзначає М. Карасьов, «пришестя Бога – це і є сама письменницька праця. Все прочитане попереду: роздуми про людей і державу, полювання і рибалка, роздуми про власну долю автора – стає лише тлом, матеріалом, з якого побудована розповідь про одне – про працю письменника» [2, с. 5].

Отже, в романі «Щоденний жезл» автор репрезентує образ письменника-пророка, митця-спостерігача, мислителя, котрий займає активну громадянську позицію й своїми пророцтвами прагне викорінити недоліки сучасного людського буття в суспільно-політичному, морально-етичному, культурологічному зрізах.

Література

1. Зборовська Ніла. Містична безодня у прозі Олесея Ульяненка / Ніла Зборовська, Марія Ільницька // Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів : Літопис, 1999. – С. 144 – 159.

2. Карасьов М. Сто років самотності Євгена Пашковського / Михайло Карасьов // Українська літературна газета. – 2010. – № 18 (24). – С. 5.
3. Пашковський Є. Щоденний жезл : роман-есеї / Євген Пашковський. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 424 с.
4. Проценко О. Євген Пашковський і його проза / Оксана Проценко // Дивослово. – 2007. – № 2. – С. 58 – 62.
5. Соколова А. В. Метафізичний код творчості Євгена Пашковського: авторська інтерпретація апокаліптичних візій / А. В. Соколова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – 2008. – Вип. 24. – С. 55 – 59.
6. Харчук Р. Автор як свобода і автор як влада («Келія чайної троянди» Костя Москальця – «Щоденний жезл» Євгена Пашковського) / Роксана Харчук // Дивослово. – 2007. – № 2. – С. 55 – 58.